

OSMANLI ARAŖTIRMALARI

XIII

NeŖir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XIII

İstanbul - 1993

ARNAVUTLUK'TA YAHUDİLER

Gazmend Shpuza

Arnavutluk'a yahudilerin yerleşmesi ve bu ülkede yahudilerin hayat şartları konusunda XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar özel bir araştırma yapıldığını söylemek zordur. Bunun başlıca sebepleri iç ve dışta eski rejim tarafından takib edilen politikadır.

Arnavutluk'un orta çağ dönemi ekonomik tarihi ile ilgili araştırmaların önemli bir kısmında, kentlerimizin ticaret faaliyetinde yahudilerin aktif rolü vurgulanıyor. Tipik bir örnek vermek gerekirse Ziya Shkodra'nın "Arnavut esnafları" (XV-XXyy.) adlı eserini söyleyebiliriz. Ayrıca Profesör Veinstein de Avlonya'daki yahudiler üzerine bir makale yayınlamıştır.

Son yıllarda, Arnavutluk'ta ikinci dünya savaşı döneminde yahudilerin durumu üzerine özel bir yazı yayımlandı.⁽¹⁾ Arnavutluk topraklarında yahudilerin izleri, belgelere göre, orta çağdan beri bulunmuştur.

Çeşitli kaynaklar osmanlılardan önce Arnavutlukta Avlonya ve Draç kentlerinde yahudilerin olduğunu gösteriyor.⁽²⁾ Yahudiler Avrupa ve diğer Balkan ülkelerindeki gibi, Arnavutluk'ta da, 1492 yılında, İspanya'dan uzaklaştırılmalarından önce bulunmuşlardır.

(1) A. Kotani, Disa të dhëna mbi qëndrimin dhe trajtimin e izraelitëve në Shqipëri, *Studime historike*, 1990, nr. 4, s. 45-46.

(2) Carlie de Pinon, *Voyage en Orient*, Publié par E. Blochet, Paris, 1920, s. 39; K. Yireçek, Gjendja e Durrësit në të kaluarën, *Agimi*, 1920, nr. 10, s. 160; Z. Shkodra, *Esnafet shqiptare në shek. XV-XX*, Tiranë, 1973, s. 28.

Magister David Yahudi 1368 yılından beri Draç kentinde oturduğunu belirtiyor.⁽³⁾ 33 yıl sonra yani 31 Ekim 1401⁽⁴⁾ tarihinde çeşitli araştırmalar aynı şeyi ortaya çıkarmışlardır.⁽⁵⁾

XV. yüzyılın sonunda 528 ailelik bir yahudi grubu, İspanya'dan hicretle Avlonya'ya yerleştiler.⁽⁶⁾ Daha sonra onların bir kısmı Berat'a geçmiştir. Bunu çeşitli araştırmacılar bildiriyorlar. Araştırmalarda 1585 yılında Avlonya⁽⁷⁾ ve Lezha'da⁽⁸⁾ yahudi nüfusu olduğu vurgulanıyor.

17. yüzyılın başlangıcında Selânik'ten bir yahudi grubu Arnavutluk'a geldi.⁽⁹⁾ İlk önce yahudiler deniz kenarlarında olan şehirlere yerleşti. Daha sonra iç bölgelere doğru, yeni Gjirokastra, Korça (Görice), Fieri, Üsküp, Manastır, Priştine, Prizren, ve başka kentlere yerleşmişlerdir.

Kaynaklara göre, Üsküp'te yahudi nüfusu 17. yüzyılın ikinci yarısından beri bulunmuştur.⁽¹⁰⁾ Fakat daha yukarda söylediklerim, bu bölgelere daha önce yahudi nüfusun yerleştirildiğini inkâr etmez.

Arnavut kentlerinde yahudiler coğrafya olarak genişlemiş ve sayı bakımından giderek artmıştır. Arta ve Narta'da bulunmuşlardır.⁽¹¹⁾

Evlıya Çelebi'ye göre 1670 yılında Berat'ta yahudiler özel bir mahallede oturmuştur. Bu şehirde yahudi nüfusu artmıştı, bunun sebebi Arta'dan gelenler oldu.⁽¹²⁾ Berat'a yerleşen yahudiler 17. yüzyılın sonundanberi Arnavutluk içi bölgeleri ile ilişkiler kurmuşlardır.⁽¹³⁾

1685 yılında Avlonya'dan da Berat'a yahudi aileleri gelmişti.

Bir şehirden göç edip öteki şehire yerleşmeleri osmanlı memurlarına vergi ödememesi hususunda problemler çıkarmıştır.⁽¹⁴⁾

Gjergj Bardhi'nin bildirdiğine göre, 17. yüzyıl ortasında Üsküp yahudi topluluğu 150 hâneye yaklaştı. 70 yıl sonra 50 aile bu topluluktan ayrılıp Balkanlarda yahudilerin en büyük merkezi sayılan Selânik'e yerleştirilmiştir.⁽¹⁵⁾

(3) L. Thallozi, K. Yireçek et Suflay, *Acta et diplomata Res Albania e madice aetatis illustrantia*.

(4) Po aty.

(5) M. Shuflaj, *Serbët dhe shqiptaret*, Tiranë 1926, s. 16.

(6) H. İnalçık, "Arnavutluk, population, religion, history", *El*², I, 655; 2. Shkodra, s. 28.

(7) G. de Pinon, *Voyage en Orient*, 1920, s. 37, 39.

(8) C. Gianneli, *Spigolature di storia ecclesiastica albanese*, Roma, 1960, s. 5-7.

(9) C. de Hyes, *Voyage de Levent. Fait par le commendement de Roy en année 1621 par le SR. D.C.*, Troisième édition, A Paris, 1645, p. 467.

(10) G. Sforza, *Un viaggio attraverso i Balkani nel 1575*, Siena, 1915, p. 26; Z. Shkodra, f. 34.

(11) Arkivi Qëndror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë (kısaca; AQSh.) F. nr. 128. D. nr. 3, Regj. 57/a, fl. 263.

(12) Aynen, s. 268, yıl: 1689.

(13) 1692 yılında Berat'ta oturmuş yahudi iki kardeş Kostur'da mülkleri var. (Hannanel - E. Eskenazi, *Evrejski izvori za obstesveno-ekonomi çeskoto razvitie na Balkanskite zemi*, XV vek, Sofje, 1968, s. 417-419).

(14) A. Kotani, s. 45-46.

(15) I. Zamputi, *Relacione mbi gjendjen e Shqipërisë veriore dhe të Mesme në shekullin XVII*, II, (1634-1650), s. 263.

7 yüzyılın ikinci yarısı ortalarında Arnavutluk'a gelen yahudiler arasında "yolkalavuzu", "kesi" veya "Mesia" diye adlandırılmış **Şabatay Zevi** tarafından yönetilmiş grubu bulunmuştur. Bu hareket "Allahın misyoneri" görevi ile "vaad edilen toprağa" uzaklaşmış yahudilerin dönüşü idi.

1670 yılında, Zevi, Sadrazamın emri ile Arnavutluk deniz kıyısına sürgün edilmiş ve orada 1676 yılında ölmüştür.

Zevi'nin kurduğu topluluk, bazı haberlere göre Zevi öldükten sonra 50 yıl daha orada kalmıştır. Bu topluluk üyeleri muhtemelen Arnavutluk'a yerleşmiştir. Şabatay ailesinden gelen ve yahudi devletinin ilk cumhurbaşkanı olan İshak Bin Zevi tarafından yayınlanan bir esere dayanarak, Arnavutluk'ta Zevi'nin mezarını bulmaya çaba gösteriyorlar.⁽¹⁶⁾ Bu mezarın yeri hakkında çeşitli görüşler var. Fikrimize göre bu mezarın yeri Avlonya yakınında olması lâzımdır.

II. Beyazıt döneminde ve sonra, İspanya'dan gelen yahudiler Osmanlı imparatorluğu döneminde kendi yönetim kurulu tarafından idare edilmiştir. Yönetim kurulunda rabinler üye olmuştur. Yahudi nüfusun Avlonya'daki gibi özel mahkemeleri vardı. Berat'ta onların kuruluşlarını ve Avlonya'daki mahkemelerini, üçer kişi oluşturmuştu. Bazı şehirlerde yahudilerin dinî müesseseleri, sinagogları vardı. Onlar bu şehirlerde rahat ve hoşgörü içerisinde yaşamışlardır. Bu dönemde yahudi nüfusunu ya Fransa veya İngiltere devleti güvenlik altına almıştı.

Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan hristiyanlar gibi, yahudiler de her yıl Bâbı-Âlfiye vergi ödemeye mecbur kalmışlardı. Meselâ yahudiler ispençe, nüzül, avarız ve diğer vergiler ödemişti. Vergileri mültezim tarafından toplanırdı. Geçen yüzyılın sonunda Yanya, Arta, Avlonya ve Berat'ta yahudiler devletin vergileri arttırmasına karşı baş kaldırmışlardır. Bu dönemde Yanya sancağında çalışan yöneticiler yeni vergiler çıkarılmasını istemişlerdir.^(16a)

18. yüzyılın ikinci yarısı ortasında Venedik'le ilişkiler kurmuş avlonyalı altı tüccardan ikisi yahudi idi.⁽¹⁷⁾

Berat, Avlonya ve Üsküp'te olan yahudi esnafların kâhyaları da yahudi idi. Diğer hristiyan esnafların kâhyaları genellikle müslüman idi.⁽¹⁸⁾

Arnavutluk'ta olan yahudilerin sayısı hakkında Arnavutluk, İşkodra, Yanya, Kosova ve Manastır vilâyet salnamelerine göre, aşağıdaki rakamları verebiliriz.

19. yüzyılın sonunda Manastır vilâyet merkezinde yahudi nüfus 4264 kişidir. Bundan başka Görice sancağında 774 yahudi vardı. 1888 yılında bu vilâyetin merkezinde olan yatılı okulda 36 öğrenci arasında bir yahudi vardı. Aynı zamanda yahudi çocuklar için dört yıllık ilkokul mevcuttu.⁽¹⁹⁾ Kosova

(16) S. Mato, "Ku gjendet varri i Shabatai Zevit", *Drita*, 7.6.1992.

(16a) AQ sh. F. nr. 128, rregjistri 57/a, s. 267-268, Yıl 1687.

(17) Z. Shkodra, s. 299.

(18) Aynen, s. 152.

(19) Manastır'da bir sinagog da var. (Salname, Manastır vilâyetine mahsus, Manastır, Vilâyet matbaası, 1304 H. (1888)).

vilâyeti merkezi olan Üsküp'te, 1898 yılında bir yahudi ilkokulu vardı. Bu okul beş sınıflı, 154 öğrencili idi. Üsküp'teki yahudi nüfusu 4727 idi. Bu nüfus özel bir mahallede oturmuştur. Aynı vilâyet içerisinde İştîp kazasında 505 yahudi ve şehir içerisinde bir sinagog vardı. Priştine'de 305 yahudi vardı, aynı şehirde bir okul, 52 yahudi öğrenci vardı. Yenipazar sancağında da yahudiler mevcuttu.⁽²⁰⁾

Araştırmacılara göre Yenipazar'a bu döneminden sonra yine yahudiler yerleşmiştir.⁽²¹⁾

Fransız araştırmacı Gabriel Yaray'a göre, Üsküp arnavut nüfusu 45000'di ve bu nüfus arasında 2000 yahudi vardı.⁽²²⁾

1915-1925 döneminde yine Arnavutluk'a yahudiler yerleşmişti. Bundan başka 20. yüzyılın otuzlu yıllarının başlangıcında, yahudilerin, Arnavutluk'a yerleşme dilekçesi arnavut hükümetine verildi. Fakat faşist İtalya'nın baskısı altında olan Arnavut hükümeti bu dilekçeyi kabul etmedi.

Bazı söylentilere göre, bu dönemde Karadağ'dan gelen meşhur Einstein Arnavutluk üzerinden geçmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında hem Arnavutluk yahudileri hem de sığınanların ilişkileri iki halk arasında özel ve önemli bir sayfa oluşturuyor.

20 Ocak 1942 de Vansens Konferansındaki bir açıklamaya göre, Arnavutluk'ta İkinci Dünya Savaşından önce 200 yahudi vardı.⁽²³⁾ Bundan başka, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Arnavutluk'a Polonya, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen 600 yahudi de sığınmıştı.

Priştine'ye nazi saldırısından önce yerliler, kaymakam Rıza Drini, Priştine hastanesinin doktoru Spiro Lito ile beraber, 2000 mülteci yahudiyi nazilerden kurtarmışlardır⁽²⁴⁾.

Nazi makamları daima Arnavutluk'a gelmiş yahudileri eline geçirmek için çabalar harcamış, fakat Arnavutluk'ta bu gayretler hiç bir zaman sonuç vermemişti. Öte yandan arnavutlar yahudileri her tehlikeden kurtarmışlardır.

Sonuç olarak, bu bildirim yapılmışındaki amaç, 14. yüzyıldanberi Arnavutluk yahudilerinin gelişmesi, hangi kentlerine yerleştikleri, otokton nüfusuyla ilişkileri üzerinde bir tablo vermektir.

Yahudilerle ilgili olarak yayınlanmış ve elimizde bulunan belgelerden anlaşıldığına göre, arnavut halkı ile Arnavutluk'a gelen yahudiler arasında iyi bir işbirliği kuruldu. Özellikle iktisat ve ticaret alanlarındaki bu işbirliği çok önemlidir. Yahudilerin esnaf organizasyonu bu önemli işbirliğini açıklıyor.

(20) Salname, Kosova vilâyetine mahsus, Üsküp, 1314 H. (1898).

(21) H. Kokolari, *Kosova, Berceau du peuple albanais et foyer de sa Renaissance Nationale*, Tiranë, 1943, s. 85-86.

(22) Sırp araştırmacılara göre (Kirstiq gibi) bu rakamlar on kere daha az idi. Bu araştırmacıya göre, 1919 yılında Kosova'daki yahudi nüfusu toplam nüfusun % 0,5 ini oluşturuyordu, yani 225 kişiye yaklaşıyor. (G. Jaray, *L'Albanie inconnue*, Paris, 1913, s.)

(23) A. Kotani s. 46.

(24) A. Kotani, s. 47-48.

Arnavutluk'ta bulunmuş yahudiler ekonomik alanda önemli rol oynamışlardır.

Arnavut ve yahudi halklar arasındaki dostluğu evlilik ilişkileri de kanıtlıyor.

Arnavutluk'a yerleştirilen yahudileri yerli halk dostane duygularla karşılamıştır.

Samuil Mandili adlı yahudi mühendis İkinci Dünya Savaşı sonunda şöyle yazmıştır.

"Ülkemize gelen yahudiler beşinci kolun faşistlerinden kurtuldular, onları bizim halk kardeş gibi karşıladı, hoşgörü gösterdi. Gelen nüfusun lehinde çeşitli yardımlar yaptı."⁽²⁵⁾

"Arnavutlar yahudilerin durumunu gayet kolay anlamıştı. Çünkü tarih boyunca onlar da zor günler yaşamıştır. Bu nedenle arnavut halkı Göbels propagandasından hiç bir şeyi benimsememiştir ve antisemitizm duyguları yoktur"

Arnavutluk'ta İkinci Dünya savaşının antisemitist terörü esnasında hiç bir yahudi öldürülmemiştir.

Bu gerçek hakkında 1945 yılında savaş bittikten sonra Arnavut hükümetine Yugoslavya'daki İbrani Komitesi tarafından gönderilen mektupta şöyle yazılmıştır:⁽²⁶⁾

"Balkanlar'da ikinci çeşitli teorilere karşı çıkmış ve Batı medeniyetinin üstünde duran bir halk, bu dostperver ve kahraman halk Arnavut halkıdır. Avrupa'da yalnız Arnavut halkı İkinci Dünya Savaşı döneminde İbranilerin öldürmesini kabul etmemiştir."⁽²⁷⁾

(25) Gazete "Başkimi", 20.21.1945.

(26) Gazete "Başkimi", 7.6.1945.

(27) Bu bildiri Ankara'da X. CIEPO toplantısında (Eylül 1992) okunmuştur.